

سیر تاریخی بنای مسجد غدیر تا تخریب

حسن مجیدی*

ربابه طاهری دوست‌آباد**

چکیده

واقعه بزرگ غدیر، همواره دلایل و نشانه‌هایی برای اثبات خود داشته است. یکی از مستندات آن ساخت بنای یادبود مسجد غدیر است. این مقاله به بررسی سیمای مسجد غدیر از طریق مستندات روایی، کتبی و تصویری می‌پردازد؛ ابتدا به مباحثی پیرامون موقعیت جغرافیایی غدیرخم، علت انتخاب این منطقه برای اعلان موضوع جانشینی پیامبر (ص)، نام‌های آن و آبادی‌هایی که در کنار این آبگیر موجود است، پرداخته و سپس تاریخچه و مشخصات مسجد غدیر در طول تاریخ و توجهی که ائمه و فقها نسبت به فضیلت این مسجد و نماز خواندن در آن داشتند، اشاره خواهد کرد.

هر چند امروز این سرزمین منطقه‌ای متروک است و جریان‌های وهابی تلاش بر زدودن آن از افکار جهانیان دارند به گونه‌ای که پس از سیزده قرن مسجدی را که به فرمان حضرت محمد(ص) در این مکان بنا شده بود را تخریب کردند، ولی منطقه‌ی غدیرخم روزی شاهد یکی از بزرگترین حوادث تاریخ اسلام بوده که هیچ‌گاه از خاطره‌ی مسلمانان پاک نخواهد شد و مسجد غدیر نیز نشانه‌ای از این رویداد بزرگ جهان اسلام است. این پژوهش بیانگر مظلومیت مذهب تشیع و در حقیقت سندی برای اثبات آن است، و با استناد به روایاتی از بزرگان و پیشوایان و کتب تاریخی و تصاویری مربوط به آن، سعی دارد مخاطبان را بیشتر با این مکان مقدس آشنا سازد.

کلیدواژه‌ها: پیامبر(ص)، تشیع، غدیرخم، مسجد غدیر، سیر تاریخی

* استادیار دانشگاه حکیم سبزواری (نویسنده مسئول) Majidi.dr@gmail.com

** دانشجوی کارشناسی ارشد مترجمی، دانشگاه حکیم سبزواری

تاریخ دریافت: ۱۳۹۴/۴/۲۵، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۴/۷/۲

۱. مقدمه

اساس مذهب تشیع را از دو حدیث معروف می‌توان استنباط کرد؛ یکی در حدیث ثقلین که پیامبر(ص) در چندین مکان آن را به مردم گوشزد کرد و دیگری در حدیث غدیر، لذا سفارش مکرر پیامبر(ص) درباره‌ی عترت و نیز اصرار آن حضرت بر امامت و جانشینی بلا فصل امیرمومنان نمایان نگر این حقیقت است که ایشان نگران آشوبی بود که امت اسلامی بعد از آن حضرت با آن روبرو خواهد شد. بنابراین اهمیت دادن به غدیر اهمیت دادن به رسالت الهی است. ولیکن دشمنان نه تنها تاب تحمل محبت‌های پیامبر(ص) به علی را در آن زمان نداشتند، در حال حاضر نیز سعی دارند به هر ترتیبی که شده محبت و ولایت ائمه را از دل‌های مسلمانان بزدایند و یا حتی هر یادگاری که به گونه‌ای واقعی از زندگی آن‌ها را برای ما نشان می‌دهد از بین ببرند و با وجود اعتراف بزرگان خودشان اما باز هم بر عقیده‌ی باطل شان پابرجایند.

آیت الله نجمی - عضو سابق مجلس خبرگان رهبری و محقق علوم قرآن و تاریخ - در کتاب «سیری در صحیحین» آورده است که ابوحامد غزالی در مورد روز غدیر این‌گونه بیان می‌کند: «و اگرچه پیامبر در روز غدیر جانشین خود را مشخص کرده و همه‌ی مردم به او تبریک گفتند، اما بعدها حب ریاست و علاقه به پرچم خلافت، باعث شد که این پیامانها به فراموشی سپرده شود» (اسحاقی، ۱۳۸۹: ۹۳).

زنده نگه داشتن یاد غدیر موثرترین عامل در احیای محتوایی آن است و در طول تاریخ یادبودهای مختلفی از غدیر به چشم می‌خورد که اقوام و ملل مختلف مسلمانان به فراخور حال خود و شرایطی که در آن بوده‌اند، برای حضور غدیر در جامعه‌ی خود به کار گرفته‌اند (انصاری، ۱۳۸۴: ۳۴۹).

مسجد غدیر در بیابان غدیر به عنوان جایگاه متبرکی از دیرباز زیارت گاه مسلمین بوده است. بنابراین نه تنها بنای این مسجد تاریخی بلکه جشن‌های سالانه‌ی غدیر و تمامی برنامه‌های متنوعی که به مناسبت این روز بزرگ (۱۸ ذی الحجه) اجرا می‌شود در واقع یک سنگر دفاعی، در برابر مخالفان می‌باشد. و در سایه‌ی همین اقدامات است که پس از چهارده قرن هم چنان نام غدیر بر پیشانی تاریخ می‌درخشد. و هر چند به ظاهر اقداماتی از قبیل تخریب مسجد غدیر و... برای کم رنگ کردن غدیر انجام شده است اما به حول و قوه‌ی الهی این‌گونه توطئه‌ها هیچ اثری بر روحیه و وحدت مسلمانان نخواهد گذاشت و مسلمانان بخصوص شیعیان می‌دانند که پرونده‌ی غدیر با این قبیل توطئه‌ها بسته نمی‌شود.

تا روز قیامت که در پیشگاه حضرت محمد(ص) و علی(ع) باز شود و همه درباره آن مورد سوال قرار گیرند، و مسجد غدیر نیز برگی است از این پرونده که هیچ گاه از اذهان مسلمانان پاک نخواهد شد (همان: ۳۵۰).

سعی شده که در بخش‌های بعدی به روایات مختلفی از شیعه و سنی که در مورد مسجد غدیر آمده اشاره شود تا همگان از وجود چنین میراث گران بهایی از تاریخ باخبر شوند و چهره‌ی واقعی دشمنان اسلام هرچه بیشتر برای امت حاضر شناخته شود.

پیش از احداث مسجد غدیر پیامبر در آخرین روزهای پایانی عمر خویش بعد از بازگشت از حجه الوداع در روز ۱۸ ذی الحجه سال دهم هجرت برای اكمال دین و اتمام نعمت بر مردم از طرف خداوند مامور شد تا حضرت علی(ع) را به عنوان جانشین خود برای همگان معرفی کند، و در همان محل که (غدیر خم) نام داشت دستور بنای مسجدی را دادند. اما با کمی تأمل این سوالات به ذهن خطور می‌کند که چرا مسجد غدیر در این مکان بنا شد و چه کسانی و به چه انگیزه‌ای سعی در تخریب آن داشتند؟ و آیا با تخریب آن به اهداف خود دست یافتند؟

بدیهی است که بزرگان اسلام و علمای اهل سنت در کتب و تالیفات شان از وجود این مسجد خبر داده اند. به عنوان مثال سمهودی در (وفاء الوفاء باخبار دار المصطفی) و علامه مجلسی در بیشتر جلد‌های (بحار الانوار) از این مسجد و فضیلت آن یاد کرده اند و میراث فرهنگی اسلام که در طول تاریخ دست به دست ما رسیده امانت الهی است که بر گردن ما نهاده شده و ما نسبت به حفظ آن وظیفه‌ی سنگینی داریم. وظیفه داریم که واقعیات تاریخ را آن گونه که هست حفظ کرده و از دستبرد دشمنان بر حذر داریم نه اینکه هر میراثی که حقیقتی را روشن می‌سازد از بین ببریم. بنابراین وهابیون چرا اقدام به تخریب این میراث عزیز که یادگار پیامبر است نمودند.

۲- معنای غدیر خم

۲.۱ معنای لغوی غدیر

از مجموع معانی مختلفی که در فرهنگ‌های عربی برای غدیر ذکر کرده اند می‌توان از این تعریف را به دست آورد:

غدیر آبگیر و محل پست طبیعی زمین است که آب باران یا سیل در آن جمع می‌شود و معمولاً آب آن تا فصل گرما باقی نمی‌ماند. جمع کلمه به ۴ صورت است؛ غُدْر، غُدْر، غُدْر، اُغْدْرُه، غُدْران. اما درباره‌ی علت نام گذاری آبگیر به « غدیر» که صفت مشبه است دو دلیل ذکر شده است؛

- ۱- به معنای اسم مفعول از « مُغادره»: « رفتن و باقی گذاشتن » و منظور آن است که سیل آبگیر را پر می‌کند و آن را با آبش رها می‌کند و می‌رود.
- ۲- به معنای اسم فاعل از «غُدْر»: « حيله و مکر » منظور آن است که آبگیر با آب فراوانی که دارد هنگام شدت احتیاج آبش تمام می‌شود (انصاری، ۱۳۸۶: ۴۳).

۲.۲ معنای اصطلاحی غدیر

در مسیر سیل‌هایی که در غرب عربستان از سمت شرقی تا دریای سرخ ادامه می‌یابد، آبگیرهای متعددی وجود دارد که با عبور سیل در هنگام بارندگی آب در آن‌ها باقی می‌ماند و برکه‌هایی را تشکیل می‌دهد که مردم منطقه تا مدت‌ها از آب آن استفاده می‌کنند. این برکه‌ها که در عربی «غدیر» نامیده می‌شود در آن سرزمین خشک، ارزش فوق‌العاده‌ای دارد و بعد از باران آب ذخیره‌ی آن مورد استفاده مسافران قرار می‌گیرد (همان، ۱۱).

۳.۲ معنای خم

به معنای پاکیزگی است. «قلب مخموم» یعنی دلی پیراسته از حسد. شاید آبی که در آن جمع می‌شود پاکیزه و شایسته‌ی نوشیدن بود. هم چنین گردهمایی حجاج در بازگشت از سفر معنوی حج در آن مکان به این مناسبت بوده که در منطقه‌ی لبریز از نعمت حیات (آب) و پالوده از هر گونه آلودگی، برترین نعمت الهی یعنی ولایت به مردم عرضه شود و آنان نیز با پیراستگی جانی آن را بپذیرند و هرگز حسدور نباشند (حیدری فر، ۱۳۸۸: ۲۷).

یاقوت در معجم البدان از زمخشری نقل کرده است: « خُم» نام مرد رنگرزی بوده که آبگیر بین مکه و مدینه به او نسبت داده شده است و سپس از صاحب مشارق نقل می‌کند که گفته است: «خُم» اسم مجموعه‌ی درختانی در آنجا است و در آن آبگیری است که به خم نسبت داده می‌شود (انصاری، ۱۳۸۶: ۴۳).

بنابراین علت نام گذاری این غدیر به خم بدین سبب بوده است که آبگیر آن جا به شکل خُم رنگرزان بوده و برخی قبایل صحرايي گاهي جامه‌های رنگ کرده‌ی خود را در این آبگیر می‌شسته اند.

۲. موقعیت جغرافیایی غدیرخم

اسماعیل بن حماد جوهری - عالم لغت و ادب و متوفی ۳۸۶ هـ. ق - محل غدیرخم را بین مکه و مدینه در جحفه می‌دان. (صحاح اللغه، ج ۵، ۱۹۱۶).

ابن منظور نیز در لسان العرب آورده است که: «غدیر محل معروفی میان مکه و مدینه است که در جحفه واقع شده است» (لسان العرب، ج ۴، ص ۲۲۳).

در راه مکه به مدینه در ۲۰۰ کیلومتری مکه و ۳۰۰ کیلومتری مدینه برکه‌ی آبی به نام «خُم» وجود دارد که با عنوان «غدیرخم» شناخته می‌شود.

بین دو رشته کوه در شمال و جنوب این آبگیر از شرق به غرب کشیده شده و تا دریای سرخ امتداد داشت و در سیر سیل به صورت زمینی هموار درآمده بود. درختان بیابانی «سُمُر» که به فارسی «کنار» گفته می‌شود به صورت متفرق در این مسیر به چشم می‌خورد. و در یک سوی این زمین همواره برکه‌ی بزرگ غدیرخم قرار گرفته بود. موقعیت خاص این غدیر در آن بود که آبش در طول سال خشک نمی‌شد و از این جهت متمایز از سایر برکه‌ها بود از همین رو درختانی چند در کنار آن رویده بود و محل معروفی برای مسافران خسته بود (انصاری، ۱۳۸۶: ۱۱).

ابن اثیر (متوفای ۶۰۶ هـ. ق) آورده است که «غدیرخم جایی است میان مکه و مدینه که آب چشمه‌ای در آن می‌ریزد و در آن مسجدی است برای پیامبر(ص)» (ابن اثیر، ج ۲، ۸۱).

به هر حال آنچه که مشخص است این است که اختلافی درباره‌ی این که غدیرخم بین مکه و مدینه است، وجود ندارد، و اگر هم بحثی باشد بر سر تعیین مکان دقیق بین این دو شهر است. اکثریت جغرافی دانان مردم قائلند که غدیرخم در جحفه است. قطعاً منظورشان این است که غدیرخم در وادی جحفه قرار دارد، نه روستای جحفه که میقات است. دلیل این مطلب، مسافتی است که بین جحفه و غدیرخم تعیین می‌کنند و معنایش مغایرت جحفه با غدیرخم است که فاصله‌ی بین آن دو در نظر گرفته می‌شود. بنابراین وادی جحفه از

غدیر خم آغاز می‌شود و به دریای سرخ منتهی می‌گردد و به این ترتیب، غدیر خم جزئی از وادی جحفه می‌شود (همان: ۴۶، ۴۷).

البته نام غدیر خم در طول چهارده قرن تغییر نیافته و در کتاب‌های جغرافیایی و تاریخی و لغت مربوط به گذشته و قرون مختلف همین نام را برای این مکان معین می‌بینیم که موقعیت دقیق آن را تعیین کرده و فواصل آن را از چهار جهت مشخص کرده‌اند.

۳. توصیف وضعیت جغرافیایی کنونی غدیر خم

گزارش سفرهای تحقیقاتی دو تن از اهل خبره به منطقه‌ی غدیر از بهترین تحقیقات جغرافیایی درباره غدیر خم به حساب می‌آید.

۱. جغرافی دانان از اهل سنت به نام «عاتق بن غیث بلادی» که اهل بلادیه در نزدیکی غدیر است. او از طرف دولت عربستان مامور به شناسایی مسیر هجرت پیامبر شده و در این راه به غدیر خم رسیده و به شناسایی دقیق آن پرداخته است. او در سال‌های (۱۳۹۳ و ۱۳۹۶ هـ ق) در دو نوبت شخصاً به آن منطقه سفر کرده و به تحقیق از اهالی آن جا پرداخته و جزئیات جغرافیایی منطقه را به صورت دقیق ثبت کرده است.

۲. علامه دکتر شیخ عبدالهادی فضل از علمای شیعه‌ی شرق عربستان که در سال‌های (۱۴۰۲ و ۱۴۰۹ هـ ق) مشخصاً دو سفر اکتشافی به منطقه‌ی غدیر داشته و با توجه به منابع تاریخی، اقدام به شناسایی دقیق محدوده‌ی منطقه‌ی غدیر و برکه و چشمه آن با تحقیقات محلی نموده است.

مهم این است که تحقیقات این دو محقق با آن که جدا از هم صورت گرفته نتایج یکسانی داشته و سخن هر دو در شناسایی غدیر یکی است و برای آشنایی بیشتر با وضعیت کنونی غدیر بخش‌هایی از گزارش عاتق بن بلادی را می‌آوریم.

عاتق بن غیث بلادی سفر خود را به منطقه غدیر خم در سال ۱۳۹۳ هـ ق آغاز نمود و مشاهدات خود را چنین توصیف کرد:

« از جحفه به قصر علیا آمدم، در آن جا شخصی از اهل منطقه را دیدم و درباره‌ی « چشمه غدیر خم، سوال کردم » او به درختان خرما در سمت مشرق اشاره کرد و گفت: آن جا غربه است و منظور همان غدیر خم بود که امروز گاهی به این نام خوانده می‌شود. هشت کیلومتر پس از قصر علیا به غدیر خم رسیدم که از شرق رابغ ۲۶ کیلومتر است. آبیگری در سمت غربی دشت هست که حدود ۱۵۰ درخت خرما کنار آن است. این دشت

قبلاً «خرار» نام داشت و سیل در آن جاری می‌شد، ولی هم اکنون تپه‌هایی در آن ایجاد شده که مانع سیل است. در سمت شرقی این آبگیر دشت «خانق» است که آب‌های کوه «شراء» از ۲۵ کیلومتری در آن جاری می‌شود و به این آبگیر می‌ریزد که باعث بقای این آبگیر تاریخی شده است. این آبگیر همیشه پر آب است و هر قدر خشکسالی باشد خشک نمی‌شود. سمت جنوب این آبگیر صحرای «وبریه» و کنار آن «غویرضه» است. در سمت غربی و شمال غربی غدیرخم آثار شهری باستانی دیده می‌شود که حصاری داشته و به وضوح قابل مشاهده است. از جمله این آثار سه ساختمان بلند یا قلعه است که خراب شده است.

در سمت شمال شرقی، بیابانی سیاه رنگی است که «ذوبیان» نام دارد. و در سمت شمال غربی بیابان «رمحه» است که جنگل‌های درخت، «سمر» آن را فرا گرفته است. درخت «سمر» نوعی درخت مخصوص بیابان‌های و شن زارها است که در حد فوق العاده‌ای رشد می‌کند و شاخ و برگ‌های پر شیب پیدا می‌کند، و شباهت‌های زیادی به درخت چنار دارد و سایه‌ی مناسبی در صحرای خشک ایجاد می‌کند. در سمت شمال، دشت وسیعی است که همان «وادی ظهر» است و سراسر آن را جنگل‌های درخت سمر به گونه‌ای پوشانده که عبور از آن را مشکل ساخته است» (انصاری، ۱۳۸۶: ۸۰-۷۶).

به هر حال نسخه‌های تحقیق این دو پژوهشگر به ما اطمینان می‌دهد که برکه‌ی غدیر خم اکنون پابرجاست و چشمه‌ی غدیر نیز می‌جوشد و آب آن به سمت برکه می‌آید و در آن می‌ریزد و موقعیت جغرافیایی غدیر خم تا زمان حیات پیامبر(ص) تغییر زیادی نکرده است.

۴. بررسی نام‌های دیگر غدیرخم

با توجه به این که یک منطقه جغرافیایی را به مناسبت‌های مختلف با نام‌های متفاوت یاد می‌کنند، لذا غدیر خم هم در تاریخ با نام‌های مناطقی کرد که از نظر جغرافیایی از محدوده‌ی آن حساب می‌شود نام برده شده است. در این جا به برخی از نام‌های غدیرخم اشاره می‌شود:

۱- وادی خم: این نام از موقعیت جغرافیایی این مکان که مسیر سیل است گرفته شده است. در عربی «مسیل» را «وادی» می‌گویند.

۲- جحفه: این نام را از باب « نام گذاری جزء به اسم کل » آورده اند. چرا که وادی خم جزئی را از وادی بزرگ، جحفه است.

۳- خرّار: خلیل سکونی -متوفی ۷۱۷ه. ق و از فقهای مالکیه- می گوید: « موضع غدیرخم را خرّار می گویند ». این تعریف با کلمه ی بکری در معجم توافق دارد که می گوید: « خرّار » وادی در حجاز است که سیل آن به جحفه می ریزد ». هم چنین می گوید: « سیلاب جحفه و غدیر یکی است که همان وادی خرّار است ». ریشه ی این کلمه به معنی « از بلندی به پستی افتادن » و « ریزش شدید سیل » است.

۴- غدیر جحفه: چنان که در حدیث زیدبن ارقم آمده است. « پیامبر(ص) در حجه الوداع. . . در غدیر جحفه بین مکه و مدینه پیاده شد. »

۵- غُربّه: اسمی است که مردم منطقه هم اکنون به این نام از غدیر یاد می کنند. بلادی می گوید: « غدیرخم امروز به نام غُربّه شناخته می شود و آن آبگیری است که کنار آن تعدادی درخت خرماست ». این نام گذاری به مناسبت هم جواری غدیر با این منطقه است و هر دو در یک وادی قرار دارند (انصاری، ۱۳۸۶: ۴۵).

سکونت و سابقه آبادی در غدیرخم

یاقوت حموی از حازمی - ملقب به زین الدین و محدث و شافعی - نقل کرده که: « این وادی به وخامت موصوف است » منظور از وخامت، غیرقابل سکنی بودن آن است؛ ولی حموی از عزام نقل کرده که: « در این منطقه، عده ای از قبیله ی خزاعه و کنانه زندگی می کنند ولی بسیار کم اند ». عاتق بن غیث بلادی -جغرافی دان اهل سنت در عربستان سه دلیل ذکر می کند که در این مکان جمعی از مردم به صورت شهر یا روستای مهمی سکونت داشتند:

۱- وجود چشمه ی غدیر که یکی از اهالی بلادیه در گذشته نه چندان دور، اقدام به حفر مجدد آن برای وفور آب نموده است. باید توجه داشت که در حجاز، بودن یک چشمه مساوی با برقراری یک روستا است. ضمناً آثار باقی مانده نشان می دهد که در این مکان آبادی بوده که ساختمان های آن از سنگ بنا شده و حصار داشته است.

۲- زمین های اطراف غدیر همه کوهپایه ای و مایل به دشت هستند و تا آن جا که اهل منطقه نقل می کنند سراسر آن را نخلستان پوشانده بوده است. این آبادی می تواند دلیلی بر وجود عده ای به عنوان سکونت در آن جا باشد.

۳- بعد از شهادت امیرالمومنین (ع)، فرزندان صحابه و انصار و قریش در دشت‌های حجاز متفرق شدند و برای خود باغ‌ها و آبادی‌هایی ساختند که به صراحت تاریخ، مناطق اطراف غدیرخم از آن مناطق است. با توجه به اینکه در مناطق دور دست تر از غدیرخم، آبادی‌هایی در کنار آن‌ها به وجود آمده، استبعادی ندارد در این غدیر هم وطن کرده باشند و اطراف آن را آباد نموده است؛ چرا که هم به جاده و آبادی‌های دیگر نزدیک تر است و هم سابقه‌ی حضور پیامبر (ص) در آن جا ثابت بوده است.

این سه دلیل ثابت می‌کند که سرزمین غدیرخم که امروزه فقط چند چادرنشین در این سو و آن سوی خیمه زده اند روزگاری شهر یا روستای آبادی بوده است. از نظر شیعه، دلیل دیگری موارد فوق را تایید می‌کند و آن صراحت تاریخ به وجود « مسجدغدیر » در آن جاست و طبعاً به خاطر عبور حجاج، زمینه سکونت نیز در آن جا فراهم بوده است. (البکری ابو عبید عبد. . . بن عبدالعزیز بن ابی مصعود، ۱۹۷۱ م ج ۲: ۳۶۸).

۵. بررسی علت انتخاب غدیر خم

انتخاب منطقه‌ی « غدیر » به امر خاص الهی بود و از چند جهت قابل ملاحظه است:

۱- این مکان در راه بازگشت از مکه یک منزل قبل از تقاطع چند جاده در جحفه و محل متفرق شدن جمعیت قرار داشت: با توجه به این که در مسیر حضرت تا مکه، قبایل بین راه کم کم ملحق می‌شدند تا آن جمعیت عظیم پدید آمد، لذا باید قبل از متفرق شدن مردم برنامه انجام می‌شد و غدیر خم مکان بسیار مناسبی برای این منظور بود. (صدری، ۱۳۳۱: ۳۱).

۲- کنار این آبگیر ۵ درخت سرسبز و کهن سال از نوع « سمر » شبیه درخت چنار، وجود داشت که درخت خاص این صحراست. این ۵ درخت، با شاخ و برگ انبوه و قامت بلند، سایبانی خوب برای مسافران خسته ایجاد کرده بود، لذا در این بیابان شرایط وسیع به عنوان بهترین مکان برای مراسم سه روزه‌ی غدیر بود. و جایگاه سخنرانی نیز همان درختان در نظر گرفته شد که هم مشرف بر بیابان و محل تجمع مخاطبین بود و هم سایبان مناسبی برای ایراد خطبه به نظر می‌آمد. (انصاری، ۱۳۸۸ ج ۶۱: ۱۸).

۳- اگرچه مسلمانان آن روز اکثراً از مدینه آمده بودند ولی انتخاب غدیر قبل از این تقاطع حساس در آینده‌های تاریخ که کاروان‌های حج در راه رفت و برگشت از این مسیر عبور می‌کنند با رسیدن به وادی غدیر و نماز در مسجد پیامبر (که در واقع همان مسجد

غدیر است) تجدید خاطره و بیعتی با این زیربنای اعتقادی خود نمایند و یاد آن در دل‌ها احیا گردد. (انصاری، ۱۳۸۶: ۴۱؛ محمدبن الحسن الحرالعاملی، ۱۳۶۴: ۱۳۶).
نیز گفته اند پس از اجرای مراسم حج دل‌ها پاک بود و هنوز الوده دنیا نشده بود لذا به لحاظ زمانی هم مناسبت داشته است.

۶. بررسی تاریخچه‌ی مسجد غدیر

از زمان واقعه‌ی غدیر آن جا به عنوان مکانی متبرک در تاریخ ثبت شد و چون بر سر راه حجاج بود هیچگاه از خاطره‌ها محو نشده در مکانی که پیامبر(ص) توقف نمود و نماز خواند و سخنرانی کرد و علی(ع) را به امامت منصوب کرد، مسجدی ساخته شد که محل آن بین چشمه و آبگیر بوده است و آن جا را به نام «مسجد پیامبر(ص)» نام نهادند و میلیون‌ها زائر بیت الله در رفت و بازگشت به آن تبرک جستند و با عبادت در آن به بارگاه الهی تقرب می‌یافته اند.

در معجم البلدان آمده است که: «بین غدیر و چشمه مسجد پیامبر(ص) است (یاقوت بن عبدالله حموی، ۱۹۵۷ م ج ۲: ۳۸۹).

صاحب مشارق نیز بیان می‌دارد که: «خُم موضعی است که چشمه‌ای در آن می‌ریزد و بین غدیر و چشمه، مسجد پیامبر(ص) است» (محمدبن علی بن شهر آشوب مازندرانی، ۱۸۴۵ق: ۶۳).

به تصریح تاریخ، اولین بار عمر اقدام به تخریب و از بین بردن آثار مسجد پیامبر(ص) در غدیر نمود و هم چنین در کتاب مثالب آمده است که: «تخریب مسجد غدیر را به دستور عمر مخفی کردند» (مازندرانی محمدبن علی بن آشوب، ق. ۷ق: ۶۴).

این دلالت بر آبادی آن قبل از این تخریب دارد. بار دیگر مسجد غدیر در زمان حضرت علی(ع) احیا شد ولی پس از شهادت به دستور معاویه آثار غدیرخم با خاک یکسان گردید. ابن شهر آشوب در کتاب مثالب می‌گوید: «صاحب کتاب الاغانی (ابوالفرج اصفهانی) ذکر کرده که معاویه ساربان را با دویست نفر از خوارج فرستاد تا آثار غدیرخم را با خاک یکسان کنند(همان: ۶۴).

در زمان‌های بعددگر بار مسجد غدیر بنا شد و از آنجا که کنار جاده‌ی حجاج قرار داشت، محلی معروف بود و حتی تاریخ نگاران و جغرافی نویسان اهل سنت هم آن را نام برده اند و محل آن را تعیین کرده اند. بعد از تخریب معاویه، بازسازی آن را در زمان امام

باقر(ع) می‌بینیم که در بیان ماجرای غدیر می‌فرماید: « پیامبر(ص) از سمت راست جاده به سمت مسجد غدیر آمد و این را جبرئیل به آن حضرت امر کرده بود» (مجلسی، ۱۴۰۳ ق. ج ۳۷: ۲۰۱).

این تغییر حکایت از احیا و بازسازی مسجد غدیر بعد از معاویه و در زمان بنی امیه دارد که ظاهراً همزمان با دوره‌ی حکومت عمر بن عبدالعزیز بوده است.

لذا می‌بینیم که ائمه (ع) به اصحابشان سفارش اکید داشتند که از زیارت مسجد غدیر غفلت نکنند. امام حسین (ع) در مسیر بازگشت از مکه به کربلا توقیفی در غدیر داشتند. امام باقر و امام صادق (ع) به مسجد غدیر آمدند و جای جای مراسم غدیر را برای اصحابشان تشریح کردند (انصاری، ۱۳۸۶: ۳۵۰).

در زمان غیبت صغری (حدود سال ۲۶۰ هـ ق.) علی بن مهزیار اهوازی را می‌بینیم که درباره‌ی ششمین سفری که به شوق دیدار امام زمان (عج.ا. .) به حج مشرف شده، می‌گوید: « از مدینه به قصد مکه خارج شدم تا این که به جحفه رسیدم، یک روز در آن جا ماندم. سپس از جحفه راهی غدیر شدم که در چهار مایلی آن است. در آن جا وارد مسجد شدم به نماز ایستادم و سپس صورت بر خاک نهادم و بسیار دعا کردم (مجلسی، ۱۴۰۳ ق. ج ۵۲: ۵).

از کلام شیخ صدوق (متوفای ۳۸۱ هـ ق) نیز وجود مسجد غدیر در زمان او فهمیده می‌شود. محدثان و علماء بزرگ دیگری از قبیل شیخ طوسی (قرن ۶)، ابن حمزه (قرن ۷) شهید اول و علامه حلی (قرن ۸) نیز در غدیر حضور می‌یافتند و ادای احترام می‌کردند و علاوه بر این، تصریح به باقی بودن آثار آن در زمان شان می‌کنند. سیدحیدر کاظمی در سال (۱۲۵۰ هـ ق) از وجود آن خبر داده و در آن زمان با آن که جاده از غدیر فاصله داشته ولی مسجد آن مشهور بوده است (انصاری، ۱۳۸۶: ۳۵۱).

شهید اول در کتاب «الدروس الشرعیة» آورده است که: « موقعی که حاجیان قصد می‌کنند به مسجد غدیر خم که می‌رسند داخل می‌شوند و بسیار دعا می‌کنند و این مکان همان جایگاهی است که پیامبر (ص)، علی (ع) را به امامت منصوب کرد، و هم اکنون دیوارهای این مسجد فقط باقی است. » (شمس الدین شیخ محمد بن مکی عاملی، ۱۴۱۴ هـ ق: ۱۹).

آخرین کسی که تصریح به بقای مسجد غدیر در زمان خود نموده، محدث نوری است که در احوال استادش سیدمهدی قزوینی حلی (متوفای ۱۳۰۰ هـ ق) می‌گوید: « با ایشان

در سفر حج همراه شدم و با هم در مسجد غدیر نماز خواندیم» (شیخ عاملی، ۱۳۹۰ ج ق. ۳: ۶۳).

نکته‌ای که در این باره جلب توجه می‌کند اقدامات، پادشاهان شیعه‌ی هند در احیای مسجد غدیر است. نور الدین علی بن احمد سمهودی-متولد ۹۱۱ه. و صاحب کتاب وفاء الوفا- در این باره می‌گوید: « این مسجد چندین بار توسط سلاطین شیعه‌ی هند، مرمت و بازسازی شده است (امین سیدمحسن، ج ۲: ۳۶).

البته از آن جا که مسجد غدیر در مسیر سیل بوده گاهی آسیب‌های طبیعی باعث خرابی آن شده است. به عنوان نمونه سمهودی نقل کرده است: « در زمان دولت عثمانی سیل مقداری از مسجد غدیر خم را خراب کرد» (همان).

۷. مشخصات مسجد غدیر

آثاری که می‌تواند یادآور حادثه عظیم غدیر خم باشد و تا کنون باقی مانده است، وادی و برکه‌ای است نزدیک شهر « رابغ » و نیز یک مسجد و یک برج شش ضلعی در داخل شهر. از مکه تا غدیر خم ۱۸۷ کیلومتر است. در جاده‌ی قدیم مکه به مدینه ۱۷ کیلومتر بعد از دو راهی جحفه به مسجد غدیر می‌رسیم که هم اکنون در شهر رابغ قرار دارد. در خیابان اصلی، در انتهای شهر وقتی از سمت جنوب به شمال (از مکه به مدینه) می‌رویم در سمت راست تقاطع یک خیابان فرعی، مسجدی با بنایی در حدود ۶۰۰ متر می‌بینی که با سیمان و بتون ساخته شده است. سقف آن چندان بلند نیست، حدود سه متر و نیم ارتفاع و در وسط آن سقف بلندتری با حدود چهار و نیم متر ارتفاع، قرارداد که مسجد را تامین می‌کند. این مسجد از بناهای اول دوره‌ی سعودی است و تقریباً ۴۰ سال از تاریخ بنای فعلی آن می‌گذرد و دارای یک گلدسته کوتاه است که در گوشه‌ی جنوب غربی آن قرار دارد. در مسجد غدیر اوقات نماز بسته است و به نام خاصی نامیده نمی‌شود. اهالی این مسجد را به نام « غدیر » نمی‌شناسند ولی از قراین و شواهد گفته‌ی کسانی که سابقه‌ی سفر به این محل را دارند، پیداست که نام آن « مسجد غدیر » است و اگر مسجد زائران‌ی داشته باشد و از خادم آن بخواهد در را برای ایشان می‌گشایند.

داخل مسجد به رنگ سفید و نمایی ساده است، با محرابی بدون کاشی و تزئین، حتی آیه‌ای هم بر دیوار مسجد نگاشته نشده است و هیچ علامتی که حاکی از حدیث غدیر یا خطبه‌ی رسول (ص) باشد وجود ندارد.

در فاصله حدودی ۱۰ متری این مسجد، یک برج سنگی شش ضلعی به ارتفاع تقریبی چهارمتر، با مساحت تقریبی ۱۰ متر مربع قرار دارد که دارای چند پنجره‌ی کوچک و روزنه‌های کوچکی است که آن را به برج دیدبانی و نگهبانی شبیه می‌سازد و به گفته‌ی اهل اصلاح، این برج در محل توقف پیامبر (ص) هنگام معرفی حضرت علی (ع) به عنوان جانشین خود، ساخته شده است. سقف این برج فرو ریخته ولی دیوارهای سنگی آن سالم است و روی آن لایه‌ای سیمان کشیده شده است. در اطراف برج چند میله گذاشته شده که با زنجیر به هم وصل شده است. در ورودی برج مسدود است. در کنار در برج تابلویی نصب شده است که ظاهراً سابقه‌ی تاریخی برج بر روی آن نگاشته شده بود ولی به مرور زمان از بین رفته و تابلو نیز زنگ زده است (اسحاقی، ۱۳۸۹: ۴۰).

دیوارهای سنگی مسجد غدیر (www.shiayan.ir)

۸. مسجد غدیر در سفرنامه‌ها

در این بحث به دو سفرنامه‌ی (ابن بطوطه و ناصر خسرو) در باب مسجد غدیر خواهیم پرداخت. و در ابتدا به سفرنامه‌ی ابن بطوطه که از دو جهت بر سفرنامه‌های دیگر اسلامی، برتری دارد اشاره می‌کنیم. اول از جهت وسعت دامنه سفر و دوم از جهت صداقت او در

بیان و اوضاع و احوال ممالکی که دیده است، و ثبت و ضبط و تصویر رسوم و آداب و عادات مللی که در این خط سیر ممتد زندگی می‌کردند.

ابن بطوطه در سفرش به عربستان از مناطق مختلف این کشور عبور کرده و بیان می‌دارد بعد از مدینه به قصد مکه عازم می‌شود تا اینکه به منطقه‌ی بدر می‌رسد و در ادامه سفرش را این‌گونه ادامه می‌دهد. « نزدیک نخلستان قلیب، مسجدی است که می‌گویند جایگاهی بوده که ناقه‌ی پیغمبر به زانو افتاده و خوابیده است. بین بدر و الصفراء، مسافتی در حدود چهار فرسنگ راه از وسط کوه‌ها می‌گذرد که چشمه‌های آب و باغ‌های نخل در آن دیده می‌شود. از بدر به صحرای قاع البزواء رفتیم. و در منتهی الیه آن وادی راغب واقع شده که آب دان‌هایی دارد که آب دارد که آب باران در آن گرد آمده برای مدت درازی ذخیره می‌شود. حجاج مصر و مغرب از این محل که در همان نزدیکی، جحفه واقع است احرام می‌بندند» (ابن بطوطه، ۱۳۷۰: ۱۶۸)

اما در سفرنامه ناصر خسرو به دو مکان از نام‌های دیگر غدیر خم اشاره شده است.

۱- جحفه: ده بزرگی در راه مدینه از مکه و به چهار منزلی، مکه و شش منزلی مدینه و دو مایلی غدیر خم و سه مرحله ای جار و آن جا میقات اهل مصر و شام که بر مدینه عبور نمی‌کردند بود، اما اگر این مردم قصد مرور از مدینه داشتند میقاتشان ذوالحلیفه بود. نام اصلی جحفه، «مهیعۀ» بود و چون سیل آن جا را ویران ساخت این نام بدان دادند. (دبیر سیاقی، ۱۳۷۰: ۱۵۰).

۲- جعرانه: نام آبی میان مکه و طایف نزدیکتر به مکه. آن جا مسجد و چاه‌های آب است و فاصله آن تا مکه چهار فرسنگ و به سوی شمال چاه‌های آب (بئر الرسول و بئر علی بن الی طالب) با فاصله ده گز از یکدیگر و گوید آب هر دو شیرین است و بسیار. (دبیر سیاقی، ۱۳۷۰: ۱۵۱).

شایان ذکر است در هر دو سفر نامه به وجود مسجدی در منطقه جحفه اشاره شده و لیکن با عنوان مسجد غدیر نیامده بلکه از آن‌ها با عنوان مسجد پیامبر یاد شده، البته از قراین موجود و با توجه به این که موضوع غدیر در آن منطقه بوده می‌توان نتیجه گرفت که مساجد مذکور همان مسجد غدیر است.

نام مسجد غدیر در کتب علماء شیعه و اهل سنت

مسجد غدیر تا قرن‌ها پس از واقعه‌ی غدیر مسجدی معروف و مشخص بوده است. فقهای گرانقدر و هم‌چون شیخ طوسی (ره) در کتاب «النهایه»، قاضی ابن براج طرابلسی در کتاب «المهذب»، ابن ادریس حلی در کتاب «السرائر»، ابن حمزه از علمای قرن ششم در کتاب «الوسیله» و یحیی بن سعید هذلی حلی در کتاب «الجامع للشرایع» نامی از این مسجد مقدس به میان آورده و ورود و نماز گزاردن و دعا کردن در آن را مستحب دانسته اند^۱ (رحیم نوبهار، ۱۳۷۲: ۷۸).

بحارالانوار از شهید اول (ره) آنچه را که در کتاب «ذکری» نقل کرده، آورده است که آن جناب درباره‌ی مسجد غدیر فرموده است: «مسجد غدیر یکی از مساجد با فضیلت است، این مسجد، نزدیک به جحفه قرار گرفته و دیوارهای آن تا به امروز (زمان شهید اول: ۷۳۴ – ۷۶۸) پابرجاست، مسجد غدیر محلی مشهور و معین است و در گذشته غالباً محل عبور حاجیان از راه همین مسجد بوده است (علامه مجلسی، ۱۴۰۳ ق. ج ۹۷: ۲۲۵).

شهاب الدین حَمَوی بغدادی صاحب کتاب معروف «معجم البدان» و ابن اثیر در «نهایه» و نیز عبدالعزیز بکری اندلسی در کتاب «معجم ما استعجم من اسماء البلاد و المواضع» همگی از مسجدی در منطقه «غدیرخم» که متعلق به پیامبر (ص) است، نام برده اند^۲ (نوبهار رحیم، ۱۳۷۲: ۷۸).

سمهودی شافعی صاحب کتاب «وفاء الوفاء باخبار دارالمصطفی» «متوفای ۹۱۱ هـ ق) در مقام شمارش مساجد پیامبر (ص) در میان راه مدینه به مکه می‌نویسد: «یکی از این مساجد، مسجدی است که پس از جحفه قرار دارد. به گمان من این مسجد، همان مسجد غدیر است». اسدی گفته است: «سه میل پس از جحفه در سمت چپ جاده و مقابل چشمه‌ای که در آن جاست، مسجدی متعلق به رسول خدا (ص) وجود دارد. حد فاصل میان این چشمه و مسجد، منطقه غدیرخم است که با جحفه چهار میل فاصله دارد.» (نورالدین علی بن احمد مصری شافعی، ۱۳۹۲ ق ج ۳: ۱۰۱۸).

عیاض -ادیب و مورخ مراکشی- گفته است: «غدیرخم گودالی است که چشمه‌ای در آن ریخته می‌شود و میان آن گودال و چشمه، مسجدی متعلق به پیامبر (ص) وجود دارد.» آنگاه سمهودی می‌گوید: «شخصی که خود این مسجد را دیده، به من خبر داده است که مسجد غدیر در حدود همان فاصله از جحفه (سه یا چهار میل) قرار گرفته و سیل برخی از قسمت‌های آن را خراب کرده است (همان: ۱۰۱۹).

۹. فضیلت مسجد غدیر در روایات معصومین (ع)

مسجد غدیر یکی از مساجد مبارک بر شمرده شده است، چرا که یک واقعه‌ی مبارک و یا احقاق یک حق تاریخی در آن به انجام رسیده است. در این جا به روایاتی چند در این باب می‌پردازیم:

شیخ کلینی (ره) در کتاب شریف کافی، فصلی با عنوان مسجد غدیر خم آورده و چنین گفته است:

۱- «عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْحِجَّاجِ، قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا إِبْرَاهِيمَ (ع) عَنِ الصَّلَاةِ فِي مَسْجِدِ غَدِيرِ خُمٍ بِالنَّهَارِ وَ أَنَا مُسَافِرٌ، فَقَالَ « صَلِّ فِيهِ فَإِنَّ فِيهِ فَضْلًا وَ قَدْ كَانَ أَبِي يَأْمُرُ بِذَلِكَ ». عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ حِجَّاجٍ مِي‌گَویَد: « رَوز بَود و مِن مَسَافِر بَودم از حَضْرَت مَوسَى بِن جَعْفَر (ع) دَر بَارِه‌ی خَواندَن نَماز دَر مَسْجِدِ غَدِیر پَر سَیدم - دَر پَاسِخ فَرموده: دَر آن مَسْجِد نَماز بَگزار، زَیرا نَماز دَر آن فَضیلت بَسیار دَارد و پَدِرم هَمی‌شَه بَه آن سَفارش مِی‌کَرَد. » (شیخ کافی، ج ۴: ۵۶۶) علامه مجلسی (متوفای ۱۱۱۰ هـ ق) در کتاب ملاذ الاخیار، ج ۹، ص ۴۶ این روایت را صحیح می‌داند.

۲- (عن حسان الجمال قال: حملتُ أبا عبد الله من المدينة إلى مكة فلما انتهينا إلى مسجد الغدير نظرَ إلى ميسرة المسجد فقال: ذلك موضع قدم رسول الله . . . (ص) حيثُ قال: مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَعَلَى مَوْلَاهُ)

حسان جمال می‌گوید: « امام صادق (ع) را از مدینه به مکه همراهی می‌کردم، وقتی به مسجد غدیر رسیدیم نگاهی به سمت چپ مسجد کرد و فرمود: آن جای پای رسول خدا (ص) است جایی که فرمود: من کنت مولاة فعلی مولاة . . . » (علامه مجلسی، ۱۴۰۳ ق. ج ۳۷: ۱۷۲؛ ج ۱۰۰: ۲۲۵).

۳- عن ابان، عن ابی عبدا. . . (ع) قال: « یستحب الصلاة فی مسجد الغدیر لانّ النبیّ (ص) أقام فیهِ امیرالمونین (ع) و هو موضع اظهر ا. . . فیهِ الحق. » ابان از امام صادق (ع) چنین روایت می‌کند: « نماز خواندن در مسجد غدیر مستحب است، زیرا که پیامبر (ص) در آن مکان امیرالمونین (ع) را به پا داشته (و او را به عنوان جانشینی خود به مردم معرفی کرد) و آن همان جایی است که خداوند حق را ظاهر ساخت. » (شیخ حرّ عاملی، ۱۳۹۰ ق. ج ۳: ۵۴۹).

آنچه فضیلت این مسجد را واضح مشخص می‌سازد سفارشات مکرر ائمه به حضور در این مسجد و نماز خواندن در آن است. وحتى یکی از اعمال عبادی روز عید غدیر نماز

روز و شب عید در مسجد غدیر است و همچنین در بعضی از روایات آمده که: «ثواب دو رکعت نماز در مسجد غدیر برابر با صد هزار حج و عمره می‌باشد» (علامه مجلسی، ۱۴۰۳ ه. ق، ج ۹۸: ۳۲۱).

۱۰. فضیلت مسجد غدیر در کلام فقها

فقها (رضوان الله علیهم) در دو کتاب فقهی، نماز و حج، به اهمیت مسجد غدیر و فضیلت خواندن نماز و دعا در آن پرداخته‌اند که در این جا به بیان برخی از آنان اشاره می‌کنیم:

۱- شیخ طوسی (متوفای ۴۶۰ ه. ق) می‌گوید: «هنگامی که انسان از مکه به سوی مدینه حرکت می‌کند وقتی به مسجد غدیر رسید، داخل مسجد شود و دو رکعت نماز بخواند» (طوسی، ۱۳۹۰ ه. ق، ۲۸۶).

۲- ابن حمزه (متوفای قرن ششم ه. ق): «هر گاه کسی تصمیم به حج و زیارت خانه‌ی خدا دارد، ابتدا به مدینه رود و رسول خدا (ص) را زیارت کند. سپس در طریق مدینه به مکه وقتی به مسجد غدیر رسید، دو رکعت نماز در آن بخواند» (ابن حمزه، ۱۳۹۱ ه. ق، ۱۹۶).

۳- ابن ادریس (متوفای ۵۹۸ ه. ق) می‌نویسد: «هنگامی که انسان جهت زیارت پیامبر (ص) از مکه به مدینه سوی مدینه حرکت می‌کند، هم این که به مسجد غدیر رسید، داخل آن شود و دو رکعت نماز بجا آورد» (ابن ادریس، ۱۳۸۰ ه. ق، ج ۱: ۵۱).

۴- یحیی بن سعید (متوفای ۶۹۰ ه. ق) گوید: «هنگامی که حاجیان از مکه به سوی مدینه به جهت زیارت پیامبر (ص) حرکت می‌کنند، وقتی به مسجد غدیر رسیدند داخل آن شده و در آن جا نماز گزارند.» (یحیی بن سعید، ۱۴۰۵ ه. ق، ۲۳۱).

۵- مرحوم سید محسن امین می‌گوید: «و هو قریب من الجحفه المسماه فی هذا الزمان رابع بین مکه و المدینه فی منتصف الطریق تقریبا و هو عامر مشهور، و قد جدد عمارته بعض ملوک الهند من الشیعه فی عصر الشیخ مرتضی انصاری.» و مسجد غدیر خم در نزدیکی جحفه است و در این زمان آن را رابع میان مکه و مدینه تقریبا در وسط راه قرار دارد. و این مسجد، عامر و مشهور است، و بنای آن را بعضی از پادشاهان هند از شیعیان در زمان شیخ مرتضی انصاری انجام داده است (امین سید محسن، مفتاح الجنات، ج ۱: ۳۲).

- ۶- علامه حلی (متوفای ۷۲۶ هـ ق): «مسجد غدیر مکانی شریف است که در آن جا پیامبر(ص) را به عنوان امام مردم به جانشینی خود منصوب کرد و شرافت او را برای همگان روشن ساخت و مقام و منزلت و قرب وی را در پیشگاه الهی، بیان داشت، و در حجه الوداع از تمامی مسلمانان برای آن حضرت بیعت گرفت. سپس نماز و دعای فراوان در آن مسجد مستحب است. (علامه حلی حسن بن یوسف، ۱۳۱۴هـ. ق، ج ۱: ۱۳۱).
- ۷- مرحوم حرّ عاملی (متوفای ۱۱۰۴ هـ ق) می‌نویسد: «مستحب است خواندن نماز در مسجد غدیر خم. از امام کاظم(ع) روایت شده است: در آن مسجد نماز بخوان، همانا نماز در آن فضیلت بسیار دارد و پدرم بدان امر می‌کرد» (بدایه الهدایه، ج ۱: ۳۹۱).
- ۸- مرحوم کاشف الغطا (متوفای ۱۲۲۸ هـ ق): «و از آن مساجد مسجد غدیر است، امام موسی بن جعفر(ع) فرمود: «صلی فیہ فان فیہ فضلاً و کان ابی یأمر بذلك». امام صادق(ع) فرمود: نماز در مسجد غدیر مستحب است. زیرا پیامبر(ص) در آن مکان امیرمومنان را به جانشینی خود معرفی کرد و حق را ظاهر ساخت. و سمت چپ افضل است چون وقتی امام صادق(ع) نگاه به سمت چپ مسجد کرد فرمود: این جای پای رسول خدا(ص) است» (کاشف الغطاء جعفر، ۱۳۷۳هـ. ق: ۲۱۱).
- ۹- صاحب جواهر (قدس سره) درباره‌ی این مسجد شریف فرموده است: «برای کسی که از راه مدینه بر می‌گردد، نماز گزاردن در مسجد غدیر خم و زیاد دعا کردن در آن مستحب است، محل این مسجد همان مکانی است که رسول خدا(ص) به امات امیرالمومنین(ع) تصریح فرموده است.» (نجفی شیخ محمد حسن، ۱۹۸۱م، ج ۲۰: ۷).

۱۱. تخریب کامل مسجد به دست وهابیت

همان گونه که غدیر پرچمی بر بلندای تاریخ است که از آن نور سبز «علی ولی...» می‌درخشید، مسجد غدیر هم تیری به چشم دشمنان ولایت بوده که بنای گل و آجری آن به عنوان سندی زنده از غدیر در قلب صحرا می‌درخشید. از همین جاست که دشمنان کینه توز علی(ع) که در خانه اش را آتش زدند. تابعان آنان نیز در طول قرن‌ها هرگز چشم دیدن چنین بنای اعتقادی - تاریخی را نخواهند داشت (انصاری، ۱۳۸۴: ۳۵۱).

به هر حال، تا صد سال پیش مسجد غدیر بر پا بوده و با آن که در منطقه اهل سنت قرار داشته ولی رسماً محل عبادت و به عنوان مسجد غدیر معروف بوده است، تا آن که آخرین ضربه را وهابیون زده اند، آنان دو اقدام کینه توزانه برای از بین بردن مسجد غدیر انجام

دادند، از یک سو در شهریور ۱۳۸۶ هـ ش مسجد را خراب کرده و آثار آن را از بین بردند، و از سوی دیگر مسیر جاده را طوری تغییر داده اند که از منطقه غدیر فاصله زیادی پیدا کرده است. (همان: ۱۳۸۶: خلاصه ص ۶۱ - ۵۶).

تخریب کامل مسجد به دست وهابیون (www.shiayan.ir)

۱۲. محل کنونی مسجد غدیر

هم اکنون غدیر به صورت بیابانی است که در آن آبگیری و چشمه‌ی آبی است و محل مسجد که اکنون از آن اثری نیست بین چشمه و آبگیر بوده است. این منطقه در حدود ۲۰۰ کیلومتری مکه در نزدیکی شهر «رابغ» در کنار روستای جحفه که میقات حج است قرارداد و هم اکنون به نام «غدیر» شناخته و مردم منطقه به خوبی از محل دقیق و نام آن آگاهند و می‌دانند که شیعیان هر از چندگاهی برای یافتن آن به منطقه می‌آیند و پرس و جو می‌کنند (انصاری، ۱۳۸۶: ۶۱).

راه رسیدن به وادی غدیر هم اکنون از دو مسیر می‌باشد:

۱- راه جحفه: از کنار فرودگاه رابغ تا اول روستای جحفه، سپس ۵ کیلو به سمت شمال در ریگ زار تا قصر علیا، سپس ۲ کیلومتر در سمت راست جاده با عبور از تپه‌های شنی، سپس بیابانی کوتاه از بیابانی به سمت راست جاده وادی غدیر است. فاصله غدیر نسبت به میقات جحفه از سمت طلوع آفتاب ۸ کیلومتر است.

۲- راه رایغ: از تقاطع جاده مکه - مدینه رایغ به سمت مکه در طرف چپ جاده ۱۰ کیلومتر، سپس به سمت راست، جاده‌ی فرعی به طرف غدیر است که فاصله‌ی آن از جنوب شرقی تا رایغ ۲۶ کیلومتر است (انصاری، ۱۳۸۴: ۳۵۲ - ۳۵۳).

محل کنونی مسجد غدیر (www.shiayan.ir)

۱۳. نتیجه

با وجود این همه شواهد تاریخی از علمای شیعه و سنی، مسجد غدیر در قرون اخیر قربانی همان سیاست شومی شده که تلاش دارد تمامی آثار اسلامی و به‌خصوص آنچه که به گونه‌ای یادآور فضایل اهل بیت پیامبر(ص) است، به بوته‌ی فراموشی سپرده شود. آنان که تاب و تحمل و عدالت علی را نداشته‌اند، تحمل هرگونه اثری که یادگاری ایشان باشد را هم نخواهد داشت لذا عجب نیست که آثار این مسجد تاریخی که یادگار پیامبر و اهل بیتش است را به کلی محو کنند. ولی علی‌رغم این سیاست شیطان‌ی، مسجد غدیر نیز هم‌چون واقعه غدیر، جاودانه و همیشگی است و زنه‌ار که بتوان با این‌گونه شگردها حقایق مسلم تاریخی را کتمان نمود و پرتو نور خدا را در دل و جان انسان‌های حق جو خاموش کرد. برای آنان که خداوند متعال دل‌هایشان را بر تقوا و حق‌جویی و محبت ورزی به پیامبر(ص) و عترت پاک او سرشته است بر فرض هم که هیچ گواه تاریخ

دیگری نیز نباشد، تنها شهادت شیخ شهید (علیه الرحمه) در کتاب «ذکری» و روایاتی که در فضیلت این مسجد وارد شده، کافی است تا یقین پیدا کنند که این مسجد تا قرن‌ها بعد از واقعه‌ی غدیر مکانی معروف و مشهور بوده است، و در طی قرون پس از آن، قربانی دسیسه‌کسانی شده که برآند تا تمامی آثار اسلامی و به خصوص آنچه را که یادآور فضایل اهل بیت پیامبر (ص) باشد به کلی محو و نابود کنند. گویا پیامبر (ص) آنان را نه به صحبت و اطاعت از اهل بیت (علیه اسلام) که بر دشمنی ورزیدن آنان فرمان داده است.

به امید آن روزی که با ظهور صاحب غدیر، بار دیگر منطقه‌ی زیبا و نشاط آور غدیر احیا شود و بین آبگیر و چشمه، مسجدی باشکوه بنا شود و محل منبر پیامبر و خیمه‌ی آن حضرت با ترسیم کامل از آن واقعه‌ی عظیم تاریخی و اسلامی مورد بازدید تمامی جهانیان گردد و مسلماً این آرزوی هر مسلمان حقیقت‌جویی است که امیدست به زودی محقق گردد.

پی‌نوشت

- ۱- رحیم، نوبهار، النهایه، ص ۲۸۶، المهدب، ج ۱، ص ۲۷۶، السرائر، ج ۱، ص ۶۵۱، الوسيله، ص ۱۹۶ و الجامع، ص ۲۳۱.
- ۲- رحیم، نوبهار، معجم البدان، ج ۲، ص ۳۸۹، «نهایه» ابن اثیر، ج ۲، ص ۸۱ معجم ما استعجم من اسماء البلاد و المواضع»، ج ۲، ص ۳۶۸.

منابع

- ابن بطوطه. (۱۳۷۰). سفرنامه. مترجم: محمدعلی موحد، ج ۱، چاپ پنجم. تهران، انتشارات آگاه.
- ابن شهر آشوب مازندرانی، محمدبن علی. (۸۴۵ق). مثالب النواصب. قم، مرکز احیاء التراث الاسلامی.
- اسحاقی، سیدحسین. (۱۳۸۹). غدیر تجلی گاه ولایت. چاپ ششم. قم، خادم الرضا.
- انصاری، محمد باقر. (۱۳۸۴). اسرار غدیر. چاپ یازدهم. تهران، انتشارات تک.
- انصاری، محمد باقر. (۱۳۸۶). غدیر. ج ۳. قم، دلیل ما.
- حر عاملی، محمدبن حسن. (۱۳۶۵). اثبات الهداه. محمد نصراللهی. ج ۳. چاپ سوم. تهران، بهار.
- حیدری فر، محمد. (۱۳۸۸). مدرسه سبز غدیر. ج ۲. قم، زائر.
- دبیرسیاقی، محمد. (۱۳۷۰). ره آور سفر (گزیده‌ی سفرنامه ناصر خسرو). چاپ اول. تهران، انتشارات سخن.
- رضوانی، علی اصغر. (۱۳۸۷). عوامل دوری مسلمانان از غدیر. چاپ اول. تهران، عطر عترت.

۱۳۲ سیر تاریخی بنای مسجد غدیر تا تخریب

سمهودی شافعی، نور الدین علی بن محمد. (۱۳۹۲ه. ق). وفاء الوفا باخبار المصطفی. محمد محیی الدین عبد الحمید. مدینه المنوره، المکتبه العلمیه لصاحبها محمد نمکنانی.
صدری، محمد. (۱۳۳۱). پانزده روز با غدیر. قم، عطر عترة.
طبسی، محمد جعفر. مسجد غدیر. فصلنامه میقات حج، ۱۳۷۴، ش ۱۲.
علامه امینی نجفی، عبد الحسین احمد. (۱۳۶۶). الغدیر. ج ۱. چاپ دوم. تهران، دار الکتب الاسلامیه.
علامه مجلسی، محمد باقر. (۱۴۰۳ق). بحار الانوار. ج ۳۷، ۵۲، ۹۷، ۱۰۰، بیروت، دار احیاء التراث العربی.
مکی عاملی (شهید اول)، شمس الدین. (۱۴۱۴ه. ق). الدروس الشرعیه. ج ۲، چاپ اول. قم، مؤسسه نشر اسلامی.
نوبهار، رحیم. (۱۳۷۲). سیمای مسجد. ج ۱. قم، علامه طباطبایی.

